

ми яких виявлені також в культурному шарі XVII ст. 3 монети (мідних соліди) XVII ст., одна з яких періоду королеви Христини (1633-1634 рр.) доповнюють колекцію і додатково датують виявлені матеріали.

Тут же на глибині 0,35 м виявлено мідний литий меблевий ключик із трипелюстковим тримачем, який можна віднести, як до житлового приміщення XVII, так і до палацу кінця XVIII ст., оскільки був виявлений на рівні підлоги.

• **Фаза 2** – побудова барокового палацу в кін. XVIII ст. на фундаментах колишнього житлового приміщення з використанням задньої замкової стіни. У зв'язку із втратою замком оборонних функцій задній коридор палацу перестає виконувати первісну роль – відпадає потреба доступу до задньої стіни з оборонною метою. Тепер його використовують, як робочий вхід до кімнат. Парадний вхід у палац влаштовується по центру фасадної стіни, на що вказують виявлені сходи. До південно-західного кута добудовується прибудова полегшеного типу, т. зв. «партерова». Можливо для симетрії така ж прибудова існувала біля північно-західного кута. Це покажуть подальші дослідження.

Археологічними дослідженнями частково встановлено, як виглядало внутрішнє планування палацу в кінці XIX ст. Це були автономні приміщення (кімнати) з переднім і заднім коридорами. Стосовно першого приміщення існує версія, що це могла бути, як тераса, до якої в XIX ст. було прибудовано партерову прибудову, так і кімната для потреб гігієни, оснащена каналізаційним зливом. В двох інших кімнатах підлога дерев'яна, для обігріву використовувались кахельні пічки, каміни. По особливому була облаштована третя кімната. На її місці зустрічаються фрагменти керамічних кахель, облицювальних плиток, ліпнини до вікон та стелі а також дуже коштовних кахель, вкритих білою поливою, т.зв. «порцелянових», з штампом відомої у Європі в XIX – поч. XXст. фірми «Л. і Ц. Гартмут» [4, с. 192]. Крім кахельної пічки існував додатковий обігрів у вигляді повітроводів. Велика кількість розлитої ртуті вказує на наявність термометра або іншого вимірювального пристрою. До кімнати є вхід із заднього, робочого коридору. Можна припустити, що кімната відігравала роль гостьової зали.

Металевий ключик, трипелюстковий тримач якого оформлений геральдичним орнаментом і барокова накладка для меблів зі стилізованими квітами лотоса дають уявлення про меблі, якими користувалися власники палацу. А фаянсові фрагменти тарілок з рослинним та геометричним золотистим орнаментом – про посуд, який функціонував у побуті.

Подальші археологічні розкопки іншої частини палацу підтвердять або заперечать гіпотези археологів і архітекторів, які виникли в процесі досліджень. Результати наукових вишукувань на місці палацу в Скалаті слугуватимуть не лише для задоволення виключно академічного інтересу, а також стануть базою для реставрації та пристосування Замкового комплексу, яка планується керівництвом Національного заповідника «Замки Тернопілля» в недалекому майбутньому.

Список використаних джерел та літератури

1. Вербовецкий Ю. Концепція відтворення Скалатського замку // Галицька брама, 2007. – С. 46.
2. Земля Тернопільська, путівник. – 2004. – С. 66.
3. Олег Клименко, Богдан Хаварівський. Міська геральдика Тернопільщини. – 2003. – С. 374.
4. Колупасва А. Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевість, – Львів, 2006. – С. 192.
5. Przewodnik po Ukraini Zachodniej, czesc II, Podole, 2006, s. 103 s. 104, s. 105.
6. Строчень Л.Д. Археологічні дослідження Скалатського замку в 2008 році // Археологія і давня історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України. – К.: Інститут археології НАН України, 2010. – С. 250.
7. Тернопільський енциклопедичний словник, т. 3 П-Я. – С. 272.

Максим Ющенко
ГО «КИУР», м. Київ

ДНІСТРОВСЬКИЙ СЕКТОР ГАЛИЦЬКОЇ ЛІНІЇ УКРІПЛЕНЬ

Стаття присвячена Дністровському сектору Галицької лінії укріплень – частині стратегічного оборонного рубежу, створеного на території «Королівства Галичини і Лодомерії» в період перебування Галичини в складі Австро-Угорщини. Розглянуто історію появи перших укріплених пунктів на цій лінії та поступовий розвиток протягом кількох десятиріч. Описано стан укріплень Дністровського сектору напередодні Першої світової війни. Розглянуто роль цих укріплень в бойових діях періоду Першої світової війни, їх долю в повоєнні роки.

Ключові слова: Галичина, маневровий простір, Східна війна, Дністровський сектор Галицької лінії укріплень, фортеця, тет-де-пон, редут, батарея, польові позиції, Боснійська криза, Балканські війни, Перша світова війна.

Перші десятиліття існування «Королівства Галичини та Лодомерії» в складі Австрійської Імперії (після розділу території Речі Посполитої в 1772-1795 роках між Австрією, Пруссією та Росією) нова влада краю виходила з міркувань «протиповстанської» безпеки, позбавляючи ключові міста укріплень через високу імовірність повстання місцевого населення, нелояльного Австрії (насамперед поляків). В результаті вже на початку XIX століття у Львові та в Перемишлі практично повністю зникли міські укріплення, а певну справедливість такого підходу показав період «Наполеонівських війн», коли австрійці воювали в Галичині з поляками [18, с. 5; 8, с. 62-63; 5, с. 4-18].

Після остаточного закінчення «Наполеонівських війн» приналежність Галичини до Австрійської Імперії (за виключення вільного міста Краків) була підтверджена Віденським конгресом 1815-го року. Наступні десятиріччя Австрія зберігала дружні стосунки з Російською імперією, з якою тепер мала спільний кордон, тому нагальної потреби в розбудові укріплень в провінції не було, хоча проекти створювалися, зокрема збиралися заново укріпити Перемишль [16, с. 3]. Ключовим фактором того, що до кінця 40-х років XIX століття фортеці в Галичині не будували, стала негативна оцінка фельдмаршалом Радецьким стратегічного положення та природних перешкод краю відносно російської території та очікуваних операційних напрямків. Його доповідь, зроблена в січні 1828 року, майже на 20 років зупинила розвиток фортифікації в Галичині [5, с. 21-23].

Змінити погляд на потрібність укріплень в Галичині австрійську владу змусила серія повстань 1846-49 рр., які серйозного похитнули Імперію. Спочатку Краківське повстання 1846 року змусило австрійців відразу після розгрому повстанців ліквідувати статус «вільного міста» та побудувати в Кракові Цитадель (1846-50 рр.). Але революція 1848 року та повстання в Угорщині в 1849 році, для придушення якого австрійська влада навіть була змушена допустити на свою територію російську армію, примусили змінити погляди на фортифікаційне забезпечення Галичини.

З одного боку, перед австрійською владою стояла проблема нелояльного польського населення, схильного до повстань, що вимагало будівництва протиповстанських укріплень. З іншого боку, вірогідність війни з Росією примушувала знаходити компроміс між специфічною «протиповстанською» та класичною «загальною» фортифікацією. Проходження через територію Галичини російських військ в Угорщину для придушення повстання 1849 року означало, що відтепер російське верховне командування і певна частина офіцерського складу до найнижчих шаблів, добре ознайомилася з шляхами пересування в Галичині, її містами та оборонним потенціалом краю. Недооцінювати наслідки такої «рекогносцировки» було-б нерозважливо.

В 1850-у році територію провінції оглянула «Центральна фортифікаційна комісія» барона Гесса, яка визначила Галичину як «маневровий простір» для дій армії, яка захищатиме як сам край, так і шляхи в Угорщину та власне Австрію. Для забезпечення цього «маневрового простору», насамперед прикриття переправ на головних річках краю та захисту підходів до Карпат, було вирішено посилити фортецю в Кракові на р. Вісла в Західній Галичині, побудувати фортецю Перемишль на р. Сан на межі Західної та Східної Галичини, побудувати фортецю Заліщики на р. Дністер біля кордону Східної Галичини, Буковини та Поділля, а також укріпити столицю провінції Львів для перетворення її в «укріплений табір». Карпатські хребти відігравали роль природного рубежу в тилу цих фортець. Так вперше набула обрисів стратегічного рубежу Галицька укріплена лінія. (Прим. автора – назва «Галицька лінія укріплень» не є історичною. Наприклад, дослідником фортифікації Т.Піняжко запропоновано назву «Карпатська лінія укріплень») [19, с. 9; 11, с. 34; 5, с. 25-27; 10, с. 25].

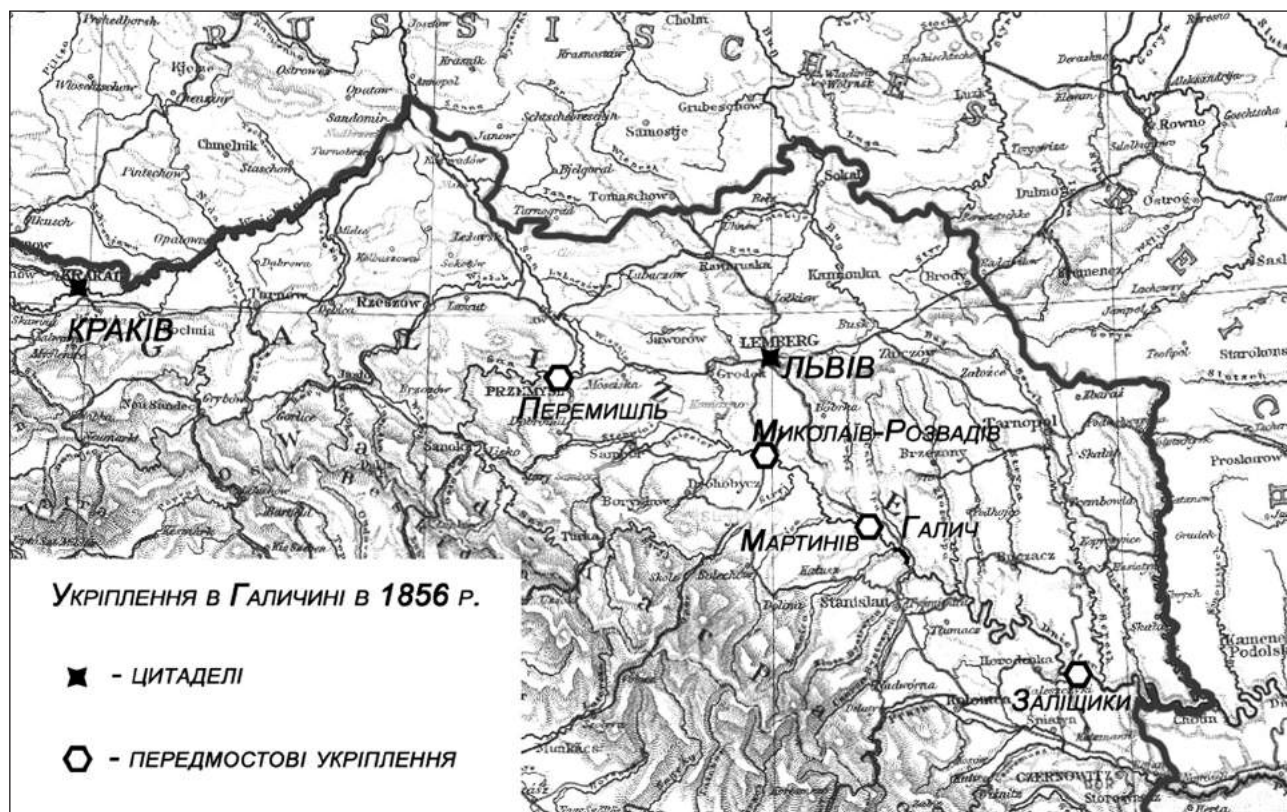
У 1853 році розпочалася Східна війна між Російською та Османською імперіями, в яку незабаром втягнулося ще декілька європейських країн. Австрія, яка спочатку займала нейтральну позицію, через проблему Дунайських князівств (Молдавії та Валахії) зайняла в стосунках з Росією ворожу позицію, вимагаючи виведення з князівств російських військ під загрозою вступити в війну проти Росії. В Галичину, ближче до російського кордону, було введено війська. На цей момент в Галичині австрійці встигли побудувати лише укріплення Цитаделі в Кракові (завершена в 1853 році) та йшло будівництво Цитаделі у Львові, а в Перемишлі та Заліщиках роботи ще не розпочиналися [3, с. 272-275; 7, с. 142-175; 11, с. 34; 5, с. 27].

Львівську Цитадель розпочали будувати в 1850 році на південній околиці Львова на горах Вроновська, Каліча, Пелчинська, які утворювали плато. Комплекс Цитаделі складався з центральної триповерхової казарми, двох квадратних веж (№V-VI), розташованих біля торців казарми, та чотирьох самостійних веж на кутах плато узгір'я (№ I-II – більші, № III-IV менші). Вежі № III-IV були поєднані валом. У 1853-54 рр. комплекс Цитаделі через незакінчені будівельні роботи ще не міг відігравати роль повноцінного укріплення. З серпня 1854 року на відстані близько 1 км на південь від Цитаделі почали будувати три земляні редути типу «Feld schanz», рівновіддалені один від одного на 500-600м, звернуті фронтом на південь. Ці редути утворювали захищений простір між собою та Цитаделлю, достатній для розташування великого військового табору [5, с. 33; 11, с. 37-42].

В Перемишлі та Заліщиках замість класичних фортець з суцільною огорожею та капітальними цегляними чи кам'яними спорудами, за браком часу австрійці будують «укріплені табори»: довкола міст розбудовують ланцюг з рівновіддалених дерево-земляних укріплень тимчасового характеру. Розташовані на відстані 3-5км від центру міста, укріплення забезпечували захист міст від обстрілу ворожою артилерією. Величезна площа, яка утворювалася всередині периметру, оточеного пасом укріплень, дозволяла розташувати польовий табір великої армії. Водночас ці споруди виконували роль передмостових укріплень, оскільки в обох містах були переправи (через р. Сан в Перемишлі, р. Дністер в Заліщиках). На додачу до Перемишля і Заліщик, які планували укріпити ще до війни, австрійці вирішили захистити також і інші переправи на р. Дністер: Розвадів на шосе Львів-Стрий, між селами Сівка та Мартинів на дорозі Рогатин-Калуш, і Галич, де була місцева паромна переправа. Також було збудовано міст через р. Дністер в Нижневі (між Галичем та Заліщиками), на шосе Бережани-Станіслав, але чи були збудовані якісь укріплення для його захисту, невідомо [5, с. 32-33].

В Перемишлі, Львові, Розвадові, Мартинові та Заліщиках будувалися редути та люнети, а біля Галичу побудували лише три батареї на правому березі Дністра. Довкола Перемишля мали побудувати 42 укріплення, довкола Заліщиків – 38, в обох випадках утворюючи подвійні тет-де-пони значного діаметру (укріплення Заліщиків докладно описані в статті автора «Заліщики – забута фортеця Австрійської імперії»). В Розвадові звели 8 споруд на лівому березі р. Дністер, прикриваючи переправу лише з північного та східного напрямків, хоча проект передбачав кілька редутів і на правому березі, прикриваючи південний напрямок. Довкола Сівки-Мартинова збудували 11 споруд, створивши подвійний тет-де-пон на обох берегах Дністра, але і тут збудували не всі передбачені проектом укріплення. В обох цих пунктах, на відміну від Перемишля та Заліщик, периметр оборони був набагато менший [5, с. 27-33].

Всі ці споруди за австрійською типологією називалися «Feld schanz», представляли собою характерної симетричної форми редути від 100 до 150м в діаметр диві. Більшість споруд мали вал з 6 фасів рівної довжини (кількість фасів варіювала залежно від розміру редути), до кутів яких присипані барбети для гармат. На проміжках між барбетамі розташовано банкети для піхоти. Широкий рів оточував споруду з усіх сторін, крім тильної, де міг бути відсутній зовсім або мав менші розміри. За відомими історичними матеріалами, тильну частину захищав дерев'яний палісад, встановлений по ескарпу та контрескарпу тильного відтинку рову. Також палісад було встановлено в рові вздовж контрескарпу. В середині споруди міг знаходитися дерев'яний блокгауз-казарма, або гарнізон розташовувався в бараках чи наметах. В кожній споруді могло бути розташовано від 10 до 20 гармат, в залежності від розміру споруди, гарнізон становив від 100 до 300 піхотинців, плюс артилеристи. Дистанція між спорудами в середньому становила 700-1000 метрів, що дозволяло обстрілювати проміжки перехресним гарматним вогнем з сусідніх споруд.

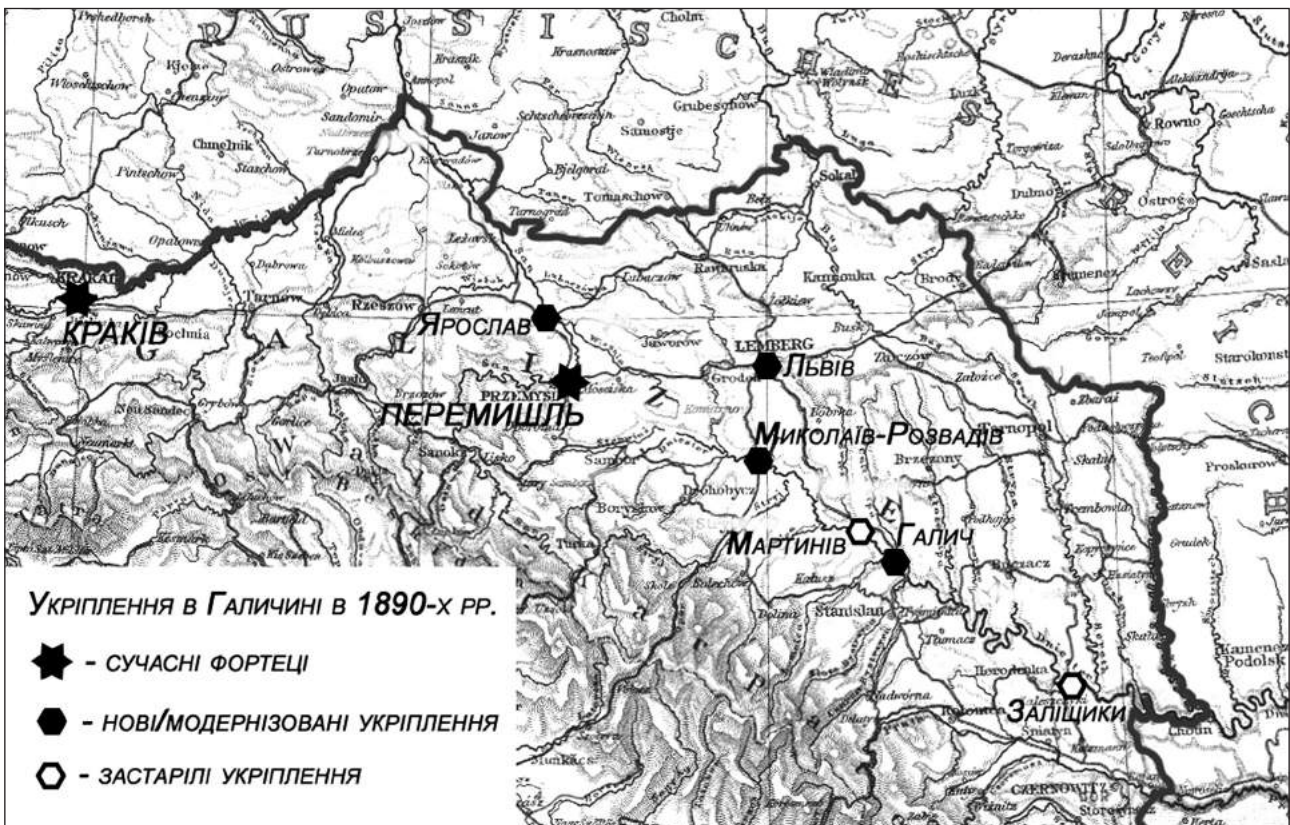

Карта 1. Укріплення в Галичині в 1856 році

У результаті проведених робіт на момент закінчення Східної війни навесні 1856 року через східну частину «Королівства Галичина та Лодомерія» простягнувся ланцюг укріплених пунктів довжиною майже 300км, від Заліщиків до Перемишлю (див. карту 1). Закінчення війни та стан фінансів Австрійської імперії стали приводом для перегляду планів фортифікаційної розбудови Галицької лінії укріплень. Австрійське військове командування відмовилось від планів побудови в Заліщиках та Львові фортець, хоча вже були розроблені цікаві, оригінальні проекти. Укріплення в Заліщиках, Мартинові, Галичі та Розвадові фактично були закинуті [10, с. 23-24].

Наступні 20 років ніяких фортифікаційних робіт на лінії колишніх Дністровських укріплень та у Львові не провадили. Але австрійське військове командування продовжувало дотримуватися концепції «Галичина – маневровий простір», в якій лінії р. Дністер в військових планах надавалося значення стратегічно важливого рубежу, що прикриває собою шляхи до гірських проходів в Карпатах та дозволяє маневрувати армії по обох берегах Дністра. Поява в другій половині XIX століття в Галичині залізних доріг лише підвищила стратегічну важливість Дністровського рубежу. Деякі підготовчі роботи по модернізації старих укріплень біля переправ на Дністрі було проведено в 1880 році через політичну кризу, викликану результатами російсько-турецької війни 1877-78 років.

В кінці 1880-х, на початку 1890-х років австрійське військове командування приймає план розбудови системи тет-де-понів, які мали прикривати всі існуючі на р. Дністер мостові шосейні та залізничні переправи. Старі укріплення біля Заліщик і Сівки-Мартинова залишаються в тому ж вигляді, якому вони і були, нових укріплень не будують. Нові укріплення будуються в Галичі, де звели від 25 до 27 редутив та батарей, а пас старих укріплень біля Розвадова зміцнюється новими редутами та батареями, в результаті замість 8 редутив позицію утворює тепер 26 редутив та батарей. Довкола Львову в цей же час було побудовано систему укріплень з 12 редутив та батарей на околицях міста. На р. Сан північніше фортеці Перемишль, де продовжувалося будівництво фортів, було збудовано тимчасові укріплення тет-де-пону, який прикривав переправи в Ярославі, будувалися в подальші роки й інші укріплення, але Санський сектор в цій роботі не розглядається (див. карту 2) [1, с. 32-33, 126-129; 9, с. 8-13].

Карта 2. Укріплення в Галичині в 1890-х роках.

Замість редутив-батарей, які будувалися в 1850-х роках, в цей період будуються переважно піхотні редуту типу «Infanterie schanz» та батареї, а також споруди подвійного призначення. Піхотний редут, порівняно з редутом 1850-х років, замість округло-гранчастої форми став трапецієвидним з заокругленими стиками фасів та фланків. Розміри зазвичай вписувалися в параметри 80 на 50 метрів. Рів неширокий, вал також

меншої висоти порівняно з попередніми редутами, всередині редуту облаштувалася надійно захищена траверсами від артобстрілу бліндована казарма для залоги. Редути такого типу (з варіаціями) були побудовані зокрема в Галичі, Розвадові, Львові.

На початку ХХ століття система укріплень Дністровського сектору посилюється – для захисту залізничних мостів біля Нижнева, Єзуполя, Жидачева, Розвадова та Конюшки-Семенівської (сучасне с. Хлопчиці на притоці Дністра р. Стрвяж), біля м. Стрий а також в Західній Галичині біля багатьох залізничних мостів будуються по 1-2 оборонні блокгаузи, розраховані на 25-30 вояків кожен. Подібні блокгаузи будуються також біля тунелів залізних доріг в Карпатах [1, с. 87, 90–96].

В результаті цієї роботи, на початку ХХ століття кризь все «Королівство...» вздовж річок Дністер та Сан більше ніж на 300 км простягнувся пас з укріплених пунктів, розташованих один від другого на відстані 1-2 переходів піхоти. Львів зі своїми укріпленнями був висунутий наперед відносно цієї лінії тет-де-понів, фактично прикриваючи проміжок між Дністровським та Санським секторами. Найпотужнішими (після фортець Краків та Перемишль) вважалися передмостові укріплення в Галичі та Розвадові, для оборони кожного з цих пунктів за оцінками російської розвідки передбачалися гарнізони до 10 тис. вояків [2, с. 36-37].

Черговий етап посилення укріплень був спричинений «Боснійською кризою 1908-09 рр.», яка загострила стосунки Австро-Угорщини та Росії. Тоді були розпочаті підготовчі роботи та почали створюватися проекти нових укріплень, оскільки споруди 1890-х років вже були застарілими. Але практична реалізація програми посилення укріплень в Галичині розпочалася лише в 1912-13 рр. внаслідок наступної міжнародної кризи, на цей раз викликаній Першою та Другою «Балканськими війнами» [18, с. 14-18].

Основні роботи в 1912-13 роках були проведені довкола Львова, де звели новий пас укріплень. Нова лінія оборони складалася з 10 фортив, збудованих на панівних висотах за тодішніми далекими околицями, біля головних шосейних та залізничних шляхів, що вели до Львова. Нова лінія укріплень охоплювала місто повним колом з усіх боків, дистанції між окремими укріпленнями (4-7 км) дозволяли підтримувати друг-друга вогнем польової артилерії, але через рельєф та особливості розташування, суцільної системи перехресного вогню форти не утворювали. Взаємодію стрілецькою зброєю мали лише 4 укріплення, розташовані «парами». Фактично, було створено укріплений район, призначений для захисту Льву від випадкового нападу невеликих сил або від кавалерійського рейду, та який утворював основу для оборони польової армії, якщо виникне необхідність обороняти Львів [17, с. 251-253].

В цей же період посилюються укріплення Галича та Розвадову. В Галичі на лівому березі р. Дністер в 2,5-5 км перед лінією укріплень 1890-х років, будують 3 нових форти, які відіграють роль висунутих дозорних опорних пунктів. В Розвадові ж будується цілий пас укріплень, висунутих на 2,5-3 км перед старою лінією редутів і батарей. Тепер в периметр оборони входить і містечко Миколаїв, тому цей тет-де-пон часто згадується як Миколаївський, або Миколаїв-Розвадівський. Імовірно, в цей же період в Нижневі будується один спрощений польовий «форт» на горі, яка височила над переправами.

Збудовані біля Львова, Розвадова, Галича та Нижніву укріплення відносились до типу «Stutzpunkt», розраховувалися на розташування в них кількох гармат та залоги в 100-200 піхотинців, мали цегляно-бетонні укриття та спостережні пункти (в деяких). Захисні товщі цих споруд могли протидіяти снарядам лише польовій артилерії і давали захист гарнізонам лише від куль, шрапнелі та осколків снарядів, тому називати їх «фортами» можна лише умовно.

Російські джерела згадують також ряд укріплених пунктів на Сані (Розвадів на Сані, Ніско, Синява, Радимно), Дністрі (Конюшки, Журавно, Жидачів) і біля Самбору, які вочевидь відносяться також до цього періоду «мобілізаційного будівництва», і мали польовий характер. В ряді багатьох інших пунктів будуються польові укріплені лінії [1, с. 32-33, 126-129; 2, с. 35-36; 12, с. 152-156; 17, с. 251].

Результатом цієї роботи, що поетапно велася на протязі 60 років, на початку Першої світової війни в 1914 році війська Австро-Угорщини мали на території Галичини підготовлений розвинутий пас передкарпатських укріплень, які контролювали всі основні перепасти через найважливіші водні перепони краю – Дністер, Сан та Віслу, мали укріплення столиці краю Львова і мережу окремих польових позицій на території провінції. Ця система укріплень дозволяла прикривати головні операційні напрямки і забезпечувати тили військ, що вестимуть бойові дії в Галичині. Найпотужнішими укріпленими пунктами вважалися фортеці Краків та Перемишль, укріплення Дністровського сектору мали частково «посилений польовий профіль» (тет-де-пони в Галичі та Розвадові і укріплення Львова), в інших пунктах – прості польові укріплення. Додатково система укріплень була посилена в результаті робіт, проведених в серпні 1914 року в ході мобілізації, поки ще не розпочалися бойові дії з росіянами. В цей «мобілізаційний період» існуючі довоєнні укріплення були посилені мережею польових позицій, а деінде ці «мобілізаційні» укріплення суттєво збільшили периметр оборони (див. карту 3) [6, с. 172-173].

Карта 3. Укріплення в Галичині в 1914 році

В 1914 році в Галичині вже після перших бойових операцій загальна стратегічна ситуація на фронті склалася для австрійців невдало. Для них цей напрямок не був головним, військ виявилося менше, ніж у росіян, тому в результаті двох битв на р. Золота та Гнила Липа австро-угорські війська в Східній Галичині були розгромлені і відступили до Львова. Внаслідок цього лінія фронту виявилася надзвичайно розтягнута вздовж р. Дністер, тет-де-пони на якій продовжували утримувати австрійці. Австрійське командування не встигало швидко перекинути в Прикарпаття значні резерви (їх мусили перекидати з Балкан), щоб нанести від Дністра на північ удар у фланг та тили російських військ, які вже підходили до Львова, одночасно виходячи до р. Дністер. Лише один раз силами двох дивізій від Галича було проведено невдалий наступ на фланг 8-ї армії росіян в ході битви на р. Гнила Липа. Одночасно з боку м. Хотин у фланг самих австро-угорців діяв «Дністровський загін» росіян, що невеликими кавалерійськими силами тиснув в смузі від Дністра до Карпат. Внаслідок такої невдалої ситуації австрійці почали послідовно залишати тет-де-пони (знищуючи мости), виводячи розташовані на їх укріпленнях війська на захід, як тільки до цих пунктів виходили підрозділи російської армії. Укріплення Східної Галичини по р. Дністер були залишені австрійськими військами без бою. Навіть тет-де-пони в Галичі та Миколаїв-Розваді, які росіяни вважали сильно укріпленими, були залишені без бою, хоча росіяни в обох випадках, вийшовши до зовнішніх пасів укріплень, не атакували з ходу, а зупинялися до наступного ранку, щоб підтягнути важку польову артилерію. Але в обох випадках на ранок виявлялося, що австро-угорці вночі залишили укріплення і перейшли за р. Дністер, підірвавши мости [13, с. 164-170, 176-183].

Подібна ситуація повторилася і під Львовом, який росіяни за даними довоєнної розвідки вважали сильно укріпленим і збиралися вести проти нього повноцінну облогу. Але дані виявилися перебільшеними – при виході до «першої лінії фортів» з'ясувалося, що дані довоєнної розвідки про укріплення є неточними і частини очікуваних укріплень на позначених на карті місцях просто нема. Подальша розвідка виявила зайняті австро-угорцями укріплення на справжній лінії оборони, яку було вирішено обережно атакувати вночі. Але в перші ж години наступу виявилося, що головні сили австро-угорців вночі залишили укріплення і відступили через Львів на захід [14, с. 125-128].

Зі Львова австро-угорські війська відступили на Городоцьку позицію, на якій розгорталися перевезені з Балкан резерви і австрійське командування сподівалося переломити ситуацію на свою користь. На південь від Дністра австро-угорці відійшли в Карпати, утримуючі всі гірські шляхи та перевали. В результаті виявилося, що весь Дністровський сектор Галицької лінії укріплень, а також Львівський укріплений район практично не виконали своє призначення. Прорахунки австро-угорського командування змарнували вкладені в

розбудову укріплень кошти та працю. Єдине, що змогли зробити ці укріплення – це дещо відволікти на себе увагу російського командування, яке виділяло сили для прикриття можливих ударів з боку тет-де-понів, але на загальний хід операцій в Східній Галичині це не вплинуло.

Але військова доля вже через рік пожартувала з австро-угорського командування. Влітку 1915 року, коли росіяни під тиском переважаючих австро-угорських та німецьких військ залишали Галичину і фронт поступово переміщувався на схід, практично всі свої тет-де-пони на Дністрі австрійським військам довелося відвоювати в важких боях, причому деякі переходили з рук в руки. Також довелося австро-угорцям штурмувати свої колишні форти на західній околиці Львова, на яких зайняли позиції російські війська. На щастя для австрійців, росіяни лише добу утримували Львів, оскільки брак боєприпасів та виснаження військ змусили їх відмовитися від тривалої оборони міста. Тому форти фактично утримували лише невеликі ар'єргарди росіян, поки основна маса військ відступала на схід [4, с. 183].

В наступні роки Першої світової війни укріплення Заліщиків та Нижнів були епізодично задіяні в ході боїв 1916 року, а найбільше були використані укріплення Галича, по яких рік проходила лінія фронту (з літа 1916 до літа 1917 р.). Але при цьому навіть в Галичі частина редутив та батарей була закинута і зовсім не використовувалася.

Деяке використання укріплення колишніх тет-де-понів та Львову мали в 1919 році в ході україно-польської війни, коли відбувалася боротьба за контроль над Дністровськими переправами. Зокрема, важкі бої йшли за Нижнівські укріплення. Востаннє ці укріплення згодилися в боях влітку 1920-го року, в ході радянсько-польської війни [6, с. 172-180].

Події Першої світової війни 1914-18, наступної українсько-польської та радянсько-польської воєн 1918-20 рр. призвели до руйнації більшості фортифікаційних споруд Дністровських тет-де-понів. Деяка спроба використати старі фортифікаційні споруди була здійснена поляками наприкінці 1930-х років [15, с. 313-316]. Друга світова війна 1941-45 рр. та господарська діяльність в 1950-2000 роки майже повністю знищили більшість фортифікаційних споруд, які ще залишалися у вказаних пунктах. До нашого часу збереглися лише одиниці, які потребують належної охорони як пам'яток історії та мілітарної архітектури.

Список використаних джерел та літератури

1. Австро-Венгрия. Военно-статистическое описание. Часть I. Восточно-Галицийский район. – Петроград, Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1914.
2. Белой А. Галицийская битва. – М., 1929.
3. Богданович М.И. Восточная война 1853-56 гг. – СПб., Том 1, 1876.
4. Бонч-Бруевич М. Потеря нами Галиции в 1915 г. Часть II. – М.-Л., 1926.
5. Дєдик О. Галичина у планах віденських стратегів: концепції, комунікації, фортифікації. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. – Ч. 1(9), 2013.
6. Дєдик О. Чортківська офензива. Частина I. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2013.
7. Зайончковский А.М. Восточная война 1853-56. Том 2. – СПб.: Полигон, 2002.
8. Качор І., Качор Л. Середньовічний Львів. Фортифікації. – Львів: Априорі, 2009.
9. Орлов. Львов-Ярослав-Радымно. Издание Военно-Учѣного Комитета Главного Штаба. Санкт-Петербург, 1892.
10. Піняжко Т.О. Архітектура фортифікацій Галичини середини ХІХ ст. Автореферат дисертації. Львів, 2013.
11. Піняжко Т.О. Львівська Цитадель. – Львів: ПП «Кварт», 2008.
12. Раевский М.Ф. Брест-Галицийский театр военных действий: крат. воен.-геогр. очерк. – М., 1913.
13. Цихович Я. К. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 1. М., 1922.
14. Щербачев Д.Г. Львов – Рава Русская – Перемышль. 9-й Корпус и 3-я армия в Галиции в 1914 г. // Военный сборник Кн. 10, – Белград, 1929.
15. Aksamitowski Andrzej. Charakterystyka systemu umocnien stalych wschodniej granicy II Rzeczypospolitej // Studia i materialy do historii wojskowosci. – 1995. – Т. XXXVII. – S. 291–317.
16. Gosztyła M., Proksa M. Twierdza Przemyśl w Europie. Oficyna wydawnicza Mercator.
17. Malachowicz E. Oboz i obszar warowny Lwow // TeKa Komosji Urbanistyki I Architektury, PAN, Krakow, t. XXII – 1988.
18. Rozansky Jan. Tajemnice Przemyskiej twierdzy. Biblioteka Przemyska, t. XXVII, Wydawnictwo naukowe TPN, Przemyśl, 1995.
19. Von Steinitz E., Brosch T. Fortyfikacje Austro-Wegier w czasach Conrada von Hotzendorf. Klasyka architektura militaris. T 5. Wydawnictwo «Forteca», Pultusk, 2007.